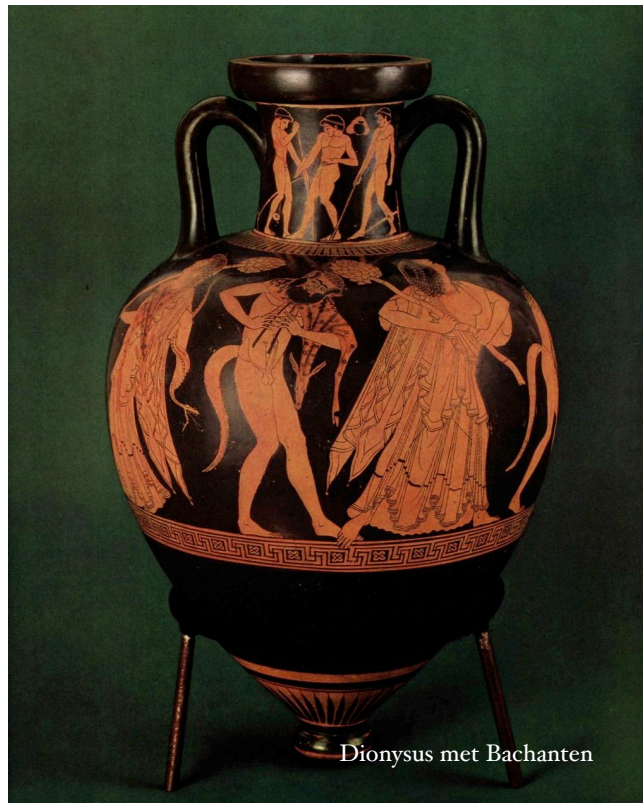

VALS LEVEN, VALSE BEVRIJDING

De grote ontnuchtering

Dionysus met Bachanten

Tom Tak
Januari 2006

VALS LEVEN, VALSE BEVRIJDING

De grote ontzuuchtering

Tom Tak
Januari 2006

New Work

“Ich habe dich auf der Strasse gesehen. Auf dem Boden.” Niet ver over de grens met Duitsland, in de stad Keulen, vindt men de leef- en werkgemeenschap Die Socialistische Selbsthilfe Mülheim die al meer dan twintig jaar toevluchtsoord is voor daklozen, gehandicapten en sociaal onaangepasten. De bewoners verdienen hun brood met de opruiming van zolders, het overbrengen van iemands inboedel en de verkoop van tweedehands goederen in een kringloopwinkel. Het bijzondere van deze commune is dat zij de “New Work” propageert van Frithjof Bergmann, een in linkse kringen bekende filosofie professor uit Ann Arbor in de Verenigde Staten.¹ Het Nieuwe Werk is een combinatie van loonarbeid, huishoudelijke arbeid en het zogenaamde *calling*. Doen waartoe je je echt geroepen voelt. Of met woorden van Nietzsche: “Werde, der du bist.”² Een proces dat vele aanlopen kent en vele omwegen. Ook mislukkingen met de noodzaak zich opnieuw te oriënteren. Wie zich door zijn intuïtie laat leiden, komt nog het verst.

Goethe las in een opstel van een liedjesschrijver in Berlijn, ene Zelter, de vermaning: “Was man nicht liebt, kann man nicht machen.” Het maakte indruk op de grote dichter. Hij schreef een brief aan Zelter met de woorden: “Da ging mir ein Licht auf und ich sah recht gut ein, dass ich die Arbeit bisher als ein Geschäft behandelt hatte.”³

¹ *Neue Arbeit, neue Kultur*, Arbor Verlag 2004; uit het Amerikaans: new work, new culture

² *Also Sprach Zarathustra*, vierter und letzter Teil, *Das Honig-Opfer*

³ 30 juli 1804

Café Umberto

25 september 2005. Das Schauspielhaus in Düsseldorf. Een nieuw stuk van Moritz Rinke, Café Umberto, gaat hier in première. In Duitsland is Rinke niet alleen een bekend publicist maar ook een spraakmakend dramaturg.⁴ Burkhard C. Kosminski zorgde voor de encenering. Plaats van handeling is een centrum voor arbeid en inkomen, met daarnaast café Umberto, hier leren Jule en Jaro elkaar kennen, hij een jonge, werkloze musicus, zij een getalenteerde modeontwerpster die door het uitblijven van succes steeds onevenwichtiger wordt. Liefde op het eerste gezicht, die zich niet goed kan ontwikkelen. Andere bezoekers van café Umberto zijn Anton, een werkloze universitair docent en zijn vrouw Paula, een kunstenares. Beiden voelen zich diep vernederd door aanbod van werk dat steeds absurder wordt. Lukas, een aardrijkskundeleraar zonder baan, heeft een relatie met Sonia die als redactrice uiterst succesvol is. Lukas is vaak neerslachtig, hij voelt zich de eeuwige verliezer naast zijn levenslustige vriendin.

Toneel als model van de wereld, een werkzame formule waarmee Moritz Rinke volle zalen trekt. Karakterontwikkeling in dramatische vorm. Tijdspegel en scherp commentaar op de aanhangers van plat materialisme en onbeperkt geloof in vooruitgang. Het publiek ontdekt dat het helemaal niet eenvoudig is om te zeggen of iemand een loser, een dropout, een ik-horige is, afhankelijk van anderen, onderworpen aan de macht van het lot, of ook een beetje ik-koning. Een mens die in staat is de grote verhalen van onze tijd aan te vullen met persoonlijke indrukken en herinneringen. Jule en Jaro, Anton en Paula, Lukas blijken zeer wel zelf nog een eigen dimensie aan hun ogenschijnlijk uitzichtloos bestaan te kunnen toevoegen. Zoals in een lied van de Beatles. “Blackbird singing in the dead of night. Take these broken wings and learn to fly all your life. Take these sunken eyes and learn to see all your life. You were only waiting for this moment to arise.”

Onder modernen lijkt de verwarring nu compleet.

De wereld gaat op krukken

Alweer dertig jaar geleden is het dat de Duitse socioloog Helmut Schelsky een nieuwe generatie intellectuelen aan de westerse universiteiten en hogescholen met zijn polemisch geschrift *Die Arbeit tun die Anderen, Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen* eens goed de oren wilde wassen.⁵

⁴ Bekendheid kreeg hij door stukken als *Der Mann, der noch keiner Frau Blösse entdeckte* (1999) en *Republik Vineta* (2000)

⁵ 1975 Westdeutscher Verlag

Hij toonde zich bezorgd over de zogenaamde mars door de sociale instituten van de achtenzestigers, die zeer succesvol was. “Sinn- und Heilsvermittlers”, nieuwe hogepriesters, noemde hij de revolutionairen. Zij namen bezit van de universiteiten en de hogescholen, de politiek en de massamedia; het werk mochten anderen doen. Gewone mensen klaagden: ‘waarvan zullen wij morgen leven’.

“Belehrung, Betreuung, Beplanung” werden de gouden instrumenten van de nieuwe heersers. “Wer lehrt, herrscht!” Macht hadden

degenen die een microfoon in handen wisten te krijgen. Zij gebruikten hun bevoorrechte positie om op een schromelijk eenzijdige manier de maatschappelijke orde te veranderen en de geschiedenis naar hun hand te zetten. Schelsky’s Sinnvermittlers maakten behalve van moderne communicatietechnieken bij hun beschouwingen van mensen en menselijke verhoudingen ook gebruik van een makkelijk lopende *fuzzy logic*. Een met opzet vaag gehouden manier van redeneren, waarbij feitelijke constatering en waardeoordelen schaamteloos door elkaar werden gehutseld.

Technische vooruitgang na 1945 gaf vleugels aan de emotief geladen opvattingen van deze nieuwe elite. Door onttovering dachten zij de leefwereld weetbaar te maken en door verallegaarding beter organiseerbaar. Zij bouwden met niet aflatende ijver aan omvangrijke verzorgingsystemen. Wat men toch zou verwachten, het eigen welbevinden van mensen, dat vonden ze niet zo belangrijk, wel de structurele waarden van het anonieme systeem. Vernieuwingsprojecten liepen door totdat andere “Genossen” de microfoon weggrepen, om veel van wat bereikt was weer op losse schroeven te zetten. Maar wat altijd bleef, was de *fuzzy logic* van de “betreute Mensch”. De dramaturgie van doorgaande sociale ongerechtigheid. Ook nu nog worden mensen als Jule en Jaro, Anton en Paula, Lukas door professionals een soort psychisch-sociale onmacht en wilszwakte aangepraat, waardoor zij makkelijk neerslachtig worden en ten prooi vallen aan zelfmedelijden.

Verwondering

Alleen een vlucht uit de doorsnee-alledaagsheid lijkt een bezoeker van café Umberto nog te kunnen redden. Maar dan moet hij wel twijfelachtige keuzen tussen vrijheid en zeker-

heid niet langer met schijnmotieven willen verbloemen. De moderne autocratische verzorgingssystemen zijn tegen de menselijke waardigheid, een “Xerox-toestand”, zoals de filosoof Jean Baudrillard het noemt, woekering van hetzelfde en geen echte vooruitgang.⁶ Ze leven als parasieten op de oorspronkelijke verantwoordelijkheid van het individu. Het is een slechte grap van het Boze ons te doen geloven dat er in de sociale statistiek en het collectieve geheugen nooit iets scheef kan gaan.

Een diepe verwondering maakt dat de druk van het collectieve geheugen soms toch zomaar wegvalt. Vastgeroeste betekenissen komen dan in beweging. Taal wordt weer gratis en maakt de mens vrijer. Een eerdere grondstemming van verveling, onverschilligheid, eenzaamheid en angst, de belangrijkste oorzaak van de huidige cultuurcrisis, slaat als met een slag om in belangeloze interesse, een sterk gevoel van voldoening in wat men doet en in oprechte liefde voor anderen.

Wat iemand als Frithjof Bergmann ons met zijn idee van New Work wil vertellen, is eigenlijk een stokoud verhaal. In de bijbel lezen wij al over de zoon van Kis die in opdracht van zijn vader een paar ezelinnen in de woestijn ging zoeken en als gezalfde koning van Israël terugkwam. Saul heette hij. In de Duitse romantiek is het Goethe die in zijn roman *Wilhelm Meisters Lehrjahre* zo’n figuur schiep. Deze Wilhelm, nog een adolescent, is de zoon van een rijk koopman. Van zijn vader kreeg hij de opdracht enkele grote Europese koopmanshuizen te bezoeken. Men mag aannemen om zich te bekwamen in het zaken doen en om contacten met toekomstige handelspartners te leggen. Het liep enigszins anders. Nu zouden wij zeggen: Wilhelm flipte. In plaats van zijn plicht te doen, sloot hij zich bij een groep rondtrekkende toneelspelers aan. Een merkwaardig gezelschap van botsende ego’s, onnozelaars en figuren met berekende goedhartigheid dat langs theaterhuizen, herbergen en burchten trok⁷. Nu kon Wilhelm eindelijk doen waarvan hij reeds lang had gedroomd en dat helemaal paste bij zijn aard. Het in scène zetten van het werkelijke leven en mensen met zijn spel helpen inzicht te krijgen in hun lotsbestemming. De rol van Hamlet was zijn favoriet. Wilhelm als echte “Sinnstifter”, een grotere luxe bestond voor hem niet. Hij proefde vrijheid, die volgens een wijze in Goethe’s roman, die met abbé wordt aangesproken, uit een hechte eenheid bestaat van lot, toeval en menselijk vernuft.

Van Martin Heidegger - zijn filosofisch oeuvre is één van de toppers van de twintigste eeuw - weten wij dat de doorsnee-alledaagsheid een oneigenlijk bestaan bevordert. Zonder verwondering wordt het gewone niet meer ongewoon. De dingen, maar ook dieren en mensen, zijn er dan alleen nog om te gebruiken, of te verbruiken. Er is in ons denken en voelen dan geen plaats meer voor weerbarstigheid of eigenzinnigheid van de ander en het andere.

⁶ La transparence du mal, essai sur les phénomènes extrêmes, Paris 1990

⁷ Zie Kunst en Wetenschap, voorjaar 2000

Verwondering maakt zelfstandig denken mogelijk, maar zaait ook verwarring. Het nieuwe komt niet altijd uit de eigen belevingswereld, die maar een beperkte horizon heeft, maar even zo goed van anderen. Van hen die in geestelijk opzicht boven ons uitstijgen.⁸ Het nieuwe komt ook van mensen die een koel analyserende blik op ons door emoties geregeerde ego werpen, waardoor de troon waarop het zit even wankelt. Dat ongelukkige eigen ik. “L'enfer, c'est les Autres”, lezen wij bij een somber gestemde Sartre in *Huis clos*.⁹

Dionysus als verlosser

Zijn de bezoekers van Café Umberto, Jule en Jaro, Anton en Paula en Lukas, evenals de deelnemers aan Die Socialistische Selbsthilfe Mülheim nu klare drop-outs, lieden die zich in een streng zakelijke, technische omgeving niet thuis voelen, of horen deze onaangepasten en zij die maatschappelijk wel goed aangepast zijn en een normaal leven leiden op een of ander geheimzinnige manier toch bij elkaar? Mogelijk gaat het bij aangepasten en on-aangepasten om twee kanten van één hybride zaak. Verschillende cultureel, historisch en psychisch bepaalde uitwerkingen van één onderliggend, universeel conflict in zingeving bij de huidige westerse mens, dat gepaard gaat met vele soorten ontgoochelingen. De ‘zestigers’ in de vorige eeuw hebben de mogelijkheid van zo’n alles omvattend conflict gebagatelliseerd. Het waren romantische zielen op stoom gebracht door neomarxistische revolutionaire ideeën, zoals de klassenstrijd, die zich innerlijk geroepen voelden met uitsluiting van iets anders te streven naar lotsverbetering voor sociaal uitgestotenen, onaangepasten en vluchtelingen. Vervreemding als toestand, niet als levensgevoel was hun thema.¹⁰ IJdel waren ze zeker. Hun moderne gesecculariseerde ik spiegelde zich graag aan het leven van visionairs en grote helden: de Amerikaanse protestzanger Bop Dylan, de guerrillastrijder Che Guevara, Ho Shi Min en natuurlijk ook Marx. In alle geledingen van de samenleving waren veranderingen nodig, klonk het uit de mond van de gepassioneerde zestigers, want ook al is de mens vrijgeboren, overal ligt hij in ketenen geklonken. “l’Homme est né libre, et partout il est dans les fers.”¹¹

Met overmatig wantrouwen bekeken zij al het bestaande. Burgerlijke bekrompenheid werd fel aan de kaak gesteld en sociale onderdrukking bestreden. De grote ontzuivering kwam al aan het einde van de eeuw. De utopie van een rechtvaardige maatschappij en van zelfverwerkelijking van de mens bleek een *chimère* te zijn, de revolutie van achtenzestig een groots spel met maskers, opgevoerd door veelal egocentrische en wankelmoedige creaturen, zeker geen heiligen die nooit op eigen voordeel letten. Hun revolutie tegen het

⁸ Zie Kunst en Wetenschap, winter 2002/03, over de Franse filosoof Emmanuel Levinas

⁹ 1944

¹⁰ Tom Tak, *Vervreemding als levensgevoel*, Meppel 1972

¹¹ J.J. Rousseau, *Du contrat social ou principes du droit politique*, 1762

laat-kapitalisme baarde vooral beroepsmatige hulpverleners, in schier eindeloos lange rijen, een complete zieligheidsindustrie.

Er zit voor ons niet veel anders op: de romantiek van de zestigers moet alsnog met een flinke scheut klassiek denken worden bijgemengd. En, waar zou dit beter kunnen gebeuren dan op de plaats waar zij zich het meest hebben thuis gevoeld - het toneel. Het is dan ook niet toevallig dat in de laatste jaren op het Europese toneel een klassiek drama als de *Bacchanten* van Euripides weer regelmatig wordt opgevoerd. Een wreed stuk dat in onzekere tijden bij velen makkelijk een open zenuw raakt.

De encenering van het oeroude verhaal is helemaal van vandaag met als plaats van handeling een parkeergarage, of het interieur van een ruimtevaartuig. In de ene hoek van het toneel de geoliede burgerlijke samenleving van koning Pentheus, in moderne outfit, in de andere de drop-outs die uit de stad wegtrekken, in de richting van de bergen, onder aanvoering van een goddelijk cholericus: Dionysus met zijn Bacchanten. Dionysus verlangt een bloedoffer om de mythische orde te herstellen die door het verraad van de technocraat Pentheus is verloren gegaan. In de montage van de

Duitse regisseur Peter Stein, maar ook in enceneringen van Rolf Boysen en Dieter Dorn, lijkt de slachting van Pentheus nog veel op een reinigingsritueel en is Dionysus een verlosser die de moderne augiasstal uitmest en de mensen van het nihilisme bevrijdt.

Zo leidt het romantische protest, met als omweg de klassieken, dan toch nog tot een happy end. De zwitserse regisseur Jossi Wieler wil er niet in geloven.¹² Al in de eerste scène van zijn bewerking van de Bacchanten laat hij er geen twijfel over bestaan: de zinnelijke en gewelddadige Dionysus is niet onze verlosser. Wel dwingt deze geest van het natuurleven de moderne, technische mens naar het diepste van zijn ziel af te dalen, om te ervaren hoe onecht, weinig oorspronkelijk en onzelfstandig hij is en vervolgens zichzelf uit een gevoel van hopeloosheid te vernietigen.

¹² In 2002 benoemde het gezaghebbende tijdschrift "Opernwelt" hem tot regisseur van het jaar

Wieler laat aan het einde van het stuk een vrouwspersoon met een bloedbevleete jurk aan op een stoel midden op het toneel zitten. Zij maakt een uitgeputte indruk. Het is moeder Agave, nog altijd in trance, zojuist heeft ze haar zoon Pentheus in een aanval van grote woede om het leven gebracht. Gruwelijk zal haar ontwaken zijn!

Het wordt tijd dat ook wij de mogelijkheid van zo'n ongelukkig lot serieus gaan nemen.